

UDK: 323.15(497.5=162.3)"1945/1949"
 323.15(497.5=162.4)"1945/1949"
 323.15(497.11=162.3)"1945/1949"
 323.15(497.11=162.4)"1945/1949"
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 14. 5. 2010.
 Prihvaćeno: 21. 6. 2010.

Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945.–1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom

SLOBODAN SELINIĆ

Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, Republika Srbija

U radu je posvećena pozornost najznačajnijim segmentima iz života češke i slovačke manjine u Jugoslaviji u prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata (odnos s novim vlastima i Komunističkom partijom Jugoslavije, obnova rada manjinskih udruženja, školstvo na češkom i slovačkom jeziku, održavanje nacionalnih svečanosti, iseljavanje u Čehoslovačku), kao i utjecaju sukoba Jugoslavije i Informbiroa 1948./49. na život i položaj manjina.

Ključne riječi: Jugoslavija, Čehoslovačka, Česi, Slovaci, Hrvatska, Srbija, Vojvodina, prosvjeta, manjinska udruženja, iseljavanje, Informbiro.

Do sukoba Jugoslavije i IB-a odnosi i suradnja Jugoslavije i Čehoslovačke bili su na veoma visokoj razini, što je potvrđeno Ugovorom o prijateljstvu koji je potpisan 9. svibnja 1946. godine u Beogradu. Gospodarska i kulturna suradnja bile su svestrane i sadržajne. Čehoslovačka je bila zemlja koja je bila neizostavna u jugoslavenskim planovima industrijalizacije zemlje. Suradnja u području kulture obuhvaćala je razmjene umjetnika, pisaca, glazbenika, slikara, znanstvenika, prijevode, izložbe, bogatu suradnju na polju tjelesne kulture itd. Jugoslavija je u Čehoslovačkoj školovala više stotina studenata i 3 000 učenika u privredi. Na jugoslavenski Jadran dolazile su desetine tisuća čehoslovačkih turista, a čehoslovački studenti, stručnjaci i profesori obilazili su Jugoslaviju tijekom svojih brojnih posjeta, slikali i snimali običaje, arhitekturu, ljude, pojest i umjetnost.¹

¹ O jugoslavensko-čehoslovačkim odnosima 1945.–1948. vidi Jan PELIKÁN, *Hospodářská spolupráce Československa s Jugoslávií v letech 1945–1949.*, Praha 1990.; Đoko TRIPKOVIĆ, Milica TRIPKOVIĆ, *Iskušenja jedne mladosti, Jugoslovenski omladinci u Čehoslovačkoj 1946–1948. g.*, Beograd 1988.; Бранко ПЕТРАHOVIЋ, “Југословенски студенти – стипендисти у иностранству и страни студенти на југословенским универзитетима 1945–1948. године”, *Универзитет у Београу 1838–1988*, зборник радова, Београд 1988.; Miroslav PERIŠIĆ, “Posleratni Prag – slika za poređenje, Čehoslovačka sredina i jugoslovenski studenti-stipendisti od 1945. do objavljivanja Rezolucije IB-a”, *Tokovi istorije*, 1-2/2006., 82.-112.; Miroslav PERIŠIĆ, “Čehoslovačka javnost i Rezolucija IB-a 1948”, *Istorija 20. veka*, 1/2006., 103.-123.; Мирослав ПЕРИШИЋ, *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945–1958*, Београд 2008.; Милан СОВИЉ, “Југословенско-чехословачка сарадња у области уметности 1945–1948. године”, *Годишњак за друштвену историју*, 1-3, 2005., 147.-169.; Милан СОВИЉ, “Посета Јосипа Броза Тита Чехословачкој

Osim navedenog, dvije slavenske zemlje povezivala je i stoljetna ukorijenjenost češke i slovačke manjine u Jugoslaviji. Česi i Slovaci čuvali su svoj jezik, udruženja, mentalitet i veze s matičnom državom, ali i bili lojalni jugoslavenskoj državi. Doseljavanje Čeha i Slovaka u jugoslavenske zemlje datira od XVIII. stoljeća, a povezano je s kolonizacijskom politikom austrijske države u vrijeme Karla VI., Marije Terezije, Josipa II. i Leopolda II. Nastavilo se i u idućem stoljeću i trajalo je sve do početka XX. stoljeća. Prema popisu iz 1948., u Jugoslaviji je živjelo 83 626 Slovaka i 39 015 Čeha, njih dakle ukupno 122 641.² Prema popisu iz 1953. Česi i Slovaci, promatrano zbirno, bili su po brojnosti četvrta manjina u Jugoslaviji. Od 84 990 Slovaka, u Srbiji je živjelo njih 75 027 (od toga u Vojvodini 73 460), a ostali mahom u Hrvatskoj (9 570), dok je od 34 517 Čeha njih 25 954 živjelo u Hrvatskoj, a ostali u Srbiji (5 948), BiH (1 638), Sloveniji (807), a manjih skupina bilo je i u Makedoniji i Crnoj Gori.³ Slovaci su uglavnom naseljavali sjeverne dijelove Srbije (Vojvodinu), a Česi Hrvatsku. Slovaci su u Bačkoj kompaktno živjeli u Bačkom Petrovcu, koji je bio i kulturno središte slovačke manjine, Kisaču, Gložanu, Pivnicama i Selenči. Bački je Petrovac bio i najstarije mjesto u Vojvodini u koje su se Slovaci doselili (1745.). U Banatu su kompaktno bili naseljeni u Kovačici, Padini, Aradcu, Janošiku i Hajdučici, a u Srijemu u Staroj Pazovi, Boljevcima i Erdeviku. Česi su bili najviše koncentrirani u daruvarskome kraju. Početkom XX. stoljeća činili su gotovo četvrtinu stanovništva kotara Daruvar.⁴

***

Stoljetna prisutnost Čeha i Slovaka na jugoslavenskim prostorima i njihovo dvadesetljetno iskustvo s jugoslavenskom državom susreli su se nakon rata

---

марта 1946. године”, *Токови историје*, 1-2/2007., 133.-153.; Иван ХОФМАН, “Југословени на студијама у Чехословачкој 1945–1948”, *Годишњак за друштвену историју*, 1-3/2002., 163.-178.; Slobodan SELINIĆ, “Југославска култура у Чехословенску 1945–1950”, *Slovanský přehled*, Praha, r. XCII, 2/2006., 249.-272.

² *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, knjiga IX, Stanovništvo po narodnosti*, Beograd 1955., 4.; Arhiv Jugoslavije, Beograd (dalje: AJ), fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 11/1-34, dokument 15, Statistički podaci...; *Jugoslavija 1918–1988, Statistički godišnjak*, Beograd 1989., 44.

³ AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 1/1-22, dokument 20, Izveštaj o nacionalnim manjinama u FNRJ; *Popis stanovništva 1953, Knjiga I, Vitalna i etnička obeležja*, Beograd 1959., 51.; *Jugoslavija 1918–1988...*, 45.-49.

⁴ Vaclav ŠTĚPÁNEK, “Česká kolonizace Banátské vojenské hranice na území srbsko-banátského pluku”, *Od Moravy k Moravě*, Brno 2005., 74.-101.; Jaroslav VACULÍK, „Balkánští Češi v 19. a 20. století“, *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, VI, Svazek 1, Brno 2006., 457., 461.; Bilana BUJOŠEVIĆ, Sandra SUBOTIN, „Povědomí vojvodinských Čechů o svém původu“, *Isto*, 470.; Zuzana TÝROVÁ, „Školstvo Slovenskej menšiny v Srbsku a Čiernej Hore“, *Isto*, 518.; Rudolf BEDNÁRIK, *Slováci v Juhooslávii. Materialy k ich hmotnej a duchovnej kultúre*, Bratislava 1966.; Zoran JANJETOVIĆ, *Deca careva, pastorčad kraljeva, Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd 2005., 41.-57.; Josip MATUŠEK, “Daruvar – sjedište Čeha u SRH”, *Daruvar*, Zagreb 1975., 73., 74.; Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha (dalje: AMZV), TO-o, 1945–1959, Jugoslávie, karton 5.

s novom pojavom - komunizmom na vlasti. Nova vladajuća partija, KPJ, bila je u trenutku osvajanja vlasti na pozicijama ravnopravnosti svih naroda svoje države. Takav položaj manjinama zajamčen je na 2. zasjedanju AVNOJ-a, kada je odlučeno da će se nacionalnim manjinama osigurati sva manjinska prava, a ta su prava potvrđena i Ustavom od 31. siječnja 1946.⁵

Međutim, KPJ ni prije rata nije imao veću potporu jugoslavenskih manjina, a u njihov je život teško prodirao i u prvim godinama nakon rata. Čak je i pedesetih godina KPJ bio nezadovoljan brojem članova Slovaka u svojim redovima i u SSRN-u te njihovim izlaskom na izbore.⁶ Tada je bilo znatno više članova Partije kod pripadnika jugoslavenskih naroda nego kod vojvođanskih manjina. Prema podacima Pokrajinskoga komiteta Vojvodine, na 1 000 stanovnika, komunista je bilo kod Srba 58, Hrvata 30, Rumunja 13, Mađara 12, Slovaka 12, Rusina 12. To znači da je u Partiji bilo 1,2% Slovaka.⁷ Ni na teritoriju Hrvatske u Partiji nije bio velik broj Čeha i Slovaka. U prvim godinama nakon rata broj komunista Čeha i Slovaka bio je: 1946. 331 Čeh i 74 Slovaka, 1947. 290 Čeha i 80 Slovaka, 1948. 360 Čeha i 64 Slovaka. Iz podataka za prvu polovicu pedesetih vidi se da je u KPJ-u bilo samo 1,54% Čeha i Slovaka i da su manju zastupljenost komunista u svojoj populaciji imali samo Mađari (1,15%), dok je kod Talijana udio bio gotovo jednak kao kod Čeha i Slovaka (1,53%). Među komunistima iz redova hrvatskih Čeha i Slovaka prevladavali su seljaci, dok je službenika i radnika bilo mnogo manje.⁸

Kada je rat završen, što se tiče odnosa novih vlasti te Čeha i Slovaka, osnovna odlika ova dva naroda bila je ta da su oni bili jedna od rijetkih jugoslavenskih manjina koja se nije ponijela antidržavno i koja matičnoj državi nije služila kao sredstvo razbijanja Jugoslavije. Štoviše, Česi i Slovaci s ponosom su mogli reći da su dali doprinos pobjedi partizanskog pokreta i antifašističkoj borbi. Najviši oblik suradnje ovoga pokreta i Čeha i Slovaka tijekom rata bilo je postojanje češke brigade "Jan Žiška iz Trocnova" koja je formirana 26. listopada 1943. u Slavoniji. Kad je nakon rata trebalo podvući zajedništvo novih vlasti i manjine, na ovu brigadu i njezine žrtve pozivali su se i jedni i drugi, i vlast i manjinci. Tako je Savez Čeha Jugoslavije na sastanku održanom 16. prosinca 1945. isticao da je češka manjina, gledano u postocima, dala najveći broj boraca za Titovu vojsku, odnosno da je u partizanima bilo 6 500 Čeha, tj. 12,5% svih jugoslavenskih Čeha, tvrdeći da je njih 2 000 poginulo.⁹ Kad

⁵ Ljubodrag DIMIĆ, *Agitprop kultura, Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Beograd 1988., 120., 121.

⁶ AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 20, Slovačka nacionalna manjina u Jugoslaviji.

⁷ Arhiv Vojvodine, Novi Sad (dalje: AV), fond 334, PK SKV, Novi Sad, 1920-1990, signatura 1198; AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 37, Mađarska, rumunska, češka, slovačka i rusinska nacionalna manjina u Jugoslaviji; *Isto*, XVI-II-k 4/1-21, dokument 8, Informacija o nekim problemima nacionalnih manjina u Jugoslaviji.

⁸ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), fond 1228, RK SSRN H, Međunacionalni odnosi, k. 797, 1957., br. 163-882.

⁹ Brigada je nastala od bataljuna u kojem je bilo 120 Čeha i Slovaka. On je u listopadu 1943.

je zemlja oslobođena, predstavnici Čeha i Slovaka nisu dugo čekali da iskažu lojalnost novom poretku. Čehoslovački narodni odbor u Beogradu iskazao je u ime Čeha i Slovaka cijele zemlje svoju privrženost novim vlastima 17. studenoga 1944. pozdravom upućenim zapovjedniku NOV-a i POJ-a, maršalu Josipu Brozu. I ovaj pozdrav i Titov odgovor odisali su osjećajem slavenske solidarnosti u borbi protiv "vekovnog" neprijatelja slavenstva.¹⁰ Ne samo da Jugoslavija nije imala problema s Česima i Slovacima na svom teritoriju, nego je i matična država Čeha i Slovaka bila prijateljska i saveznička. Ove dvije činjenice u velikoj su mjeri i odredile odnos novih vlasti prema ovoj manjini, jer je dio Čeha i Slovaka ratovao protiv okupatora, pa u ratu i poginuo, a sama vlast i Partija svoj su pokušaj pridobivanja manjine za sebe temeljile na zajedničkom antifašizmu.

Nakon rata, Slovaci i Česi prilično su brzo obnovili svoj manjinski život – nacionalne institucije, udruženja, škole, školske odbore, žetvene svečanosti, izdavačku djelatnost – sve ono što je činilo njihov život na jugoslavenskim prostorima još od XIX. stoljeća. Odmah po oslobođenju obnovljeni su Savez Čeha Jugoslavije i Matica slovačka, dva najvažnija manjinska udruženja, kao i desetine drugih, manjih udruženja. Velik broj nacionalnih udruženja osnovanih u mjestima nastanjenim Slovacima i Česima svjedočio je o visokom stupnju nacionalne svijesti ovih naroda i njihovoj želji da sačuvaju svoju posebnost u burnim događajima s kraja XIX. i tijekom prve polovice XX. stoljeća. Za boravka u tuđoj sredini ove su organizacije značajno pridonosile očuvanju slovačkog i češkog nacionalnog identiteta. Još je 1868. u Beogradu osnovana "Česká beseda". U mnogim drugim mjestima u kojima su živjeli Česi formirana su slična udruženja različitih imena ("Češki krug", "Češka opština", "Česká beseda", "Havliček", "Spojene spolki" itd.).¹¹ U Hrvatskoj je "Česká beseda" osnovana 14. listopada 1874. u Zagrebu. Između dva rata bila je poznata dramska sekcija zagrebačkoga društva, koja je od 1922. do 1941. izvela preko 200 priredaba u Zagrebu i drugim mjestima. Velik značaj imala je i "Česká beseda" u Donjem Daruvaru, osnovana 1907. godine. Sjedište "Besede" premješteno je u Daruvar kada je krajem 1939. u tom mjestu sagrađen Češki narodni dom.¹² Udruženja

---

preimenovan u Prvu čehoslovačku brigadu Jan Žiška iz Trocnova. Prema podacima J. Vaculika, kroz brigadu je prošlo oko tri tisuće Čeha i Slovaka, a poginulo ih je 298. *Borba*, 26. 10. 1949., 4.; J. VACULÍK, "Balkánští Češi v 19. a 20. století"..., 460.; J. VACULÍK, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, Brno 2002., 106.

¹⁰ U ime Čehoslovačkog narodnog odbora Titu su pisali dr. Jan Švejkar, Jozef Obodal i Jozef Šemil. Između ostalog, uvjerali su jugoslavenskoga vođu da su od samoga početka njegove borbe za slobodu pratili s "najvećom, pažnjom, učešćem, simpatijom, radošću i strepnjom" njegov "uporan boj sa krvničkim neprijateljem svih Slovena". *Politika*, 20. 11. 1944., 2.

¹¹ AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 21, O nacionalnoj manjini Čeha i Slovaka u Jugoslaviji: J. Vaculík, "Balkánští Češi v 19. a 20. století"..., 458. "Česká beseda" je u Beogradu osnovana na inicijativu Antonija Nemeca, dr. Jovana Valente, dr. Janka Šafarika i Ignjata Bajlonija. Za cilj društva označeno je očuvanje "žive narodne slovenske svesti" i pomoć novodošlim "radnicima i naseljenicima". М. ПЕРИШИТ, *Од Стаљина ка Сартру...*, 266., 267.

¹² J. MATUŠEK, "Daruvar – sjedište Čeha u SRH", 74.-77.

su živjela samostalno do kraja Prvoga svjetskog rata, a potom je 1921. stvoreno zajedničko tijelo koje je rukovalo svim ovim udruženjima. Česi Jugoslavije tada su osnovali Savez Čeha Jugoslavije, a Slovaci Maticu slovačku sa sjedištem u Bačkom Petrovcu. Za Čehe je izlazio časopis *Jednota* u Beogradu, a za Slovake *Hlas ľudu* u Bačkom Petrovcu. Ova su se udruženja starala o osnivanju manjinskih škola i organizirala proslave nacionalnih praznika. Preko njih se odvijao i kulturni život Čeha i Slovaka. Do 1937. godine imali su 37 čeških i slovačkih domova. Pri domovima su postojala kazališta lutaka za djecu, dječja zabavišta itd. Malo je koji Čeh ili Slovak ostajao izvan ovih organizacija. Godine 1937. Savez Čeha Jugoslavije imao je 70, a Matica slovačka 30 organizacija. U vrijeme dobrih odnosa Jugoslavije i Čehoslovačke ova su udruženja imala jaku potporu i čehoslovačkih i jugoslavenskih vlasti. Uvijek je njegovana njihova veza s maticom. Ministarstvo prosvjete Čehoslovačke financiralo je manjinske škole i plaćalo učitelje školovane u Čehoslovačkoj. Tijekom Drugoga svjetskog rata u NDH su ukinuta sva manjinska udruženja, zatvorene škole, zabranjeno je izlaženje listova, a domovi su podržavljani. Tijekom 1944. počelo je oživljavanje čeških udruženja. Na zboru u Daruvaru obnovljen je rad Saveza Čeha Jugoslavije s privremenim sjedištem u Daruvaru.¹³

U svrhu pridobivanja manjine za stavove KPJ-a nakon rata, isticanja zajedništva nove vlasti i manjine i što većeg utjecaja Partije i državnih organa na život manjinaca, velik su značaj imale nacionalne svečanosti Čeha i Slovaka kojima su redovito prisustvovali vladini izaslanici. Ove su se svečanosti održavale tijekom ljeta u čast žetve (žetvene svečanosti) i imale su predratnu tradiciju. Dok su ove smotre za Jugoslaviju bile prilika za uspostavljanje i jačanje političkog i ideološkog utjecaja na manjinu, za Čehe i Slovake to je bila prilika da se održe godišnje skupštine njihovih udruženja, kao i da se nacionalna svijest jača kulturnim, prosvjetnim i fiskulturnim priredbama.

Već u kolovozu 1945. održan je slet (miting) Čeha i Slovaka u Daruvaru. Prema pisanju tiska, u sletu je sudjelovalo 260 izaslanika čehoslovačkih udruženja iz cijele zemlje, a prisustvovalo je preko 5 000 Čeha i Slovaka. Podignuta je bina okićena jugoslavenskim, sovjetskim i čehoslovačkim zastavama i slikama Tita, Staljina i Beneša. Govor je održao ministar trgovine i opskrbe Hrvatske Dušan Čalić. Okupljenima se obraćao s "Braćo Česi i Slovaci". Govorio je o žrtvama češke manjine u Jugoslaviji tijekom rata i iz toga izvodio zaključak da su češka i slovačka manjina stekle pravo na život "u bratstvu, ljubavi i jedinstvu" s jugoslavenskim narodima u Jugoslaviji. Ovaj je zaključak bio osnova politike novih jugoslavenskih vlasti prema Česima i Slovacima neposredno nakon rata. Na ovome je skupu odlučeno da sjedište Saveza Čeha ubuduće bude u Daruvaru.¹⁴ Samo nekoliko dana poslije u Bačkom su Petrovcu održane prve slovačke narodne svečanosti nakon oslobođenja. Time je istodobno obilježena obnova rada Matice Slovačke. Svake godine, nakon žetve i vršidbe, u kolovoškim da-

¹³ AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 21, O nacionalnoj manjini Čeha i Slovaka u Jugoslaviji.

¹⁴ J. MATUŠEK, "Daruvar – sjedište Čeha u SRH", 78.

nima, Bački je Petrovac poprimao svečani karakter. Desetine slavoluka i transparenta, igralište za tjelovježbu uokvireno zastavama, stanovništvo odjeveno u svečane živopisne nacionalne nošnje, pozornica na kojoj su se održavale kulturne priredbe – sve su to bili prvi detalji iz života slovačke manjine u Vojvodini s kojima se nova jugoslavenska vlast susrela nakon rata u nastojanju da slovačku manjinu veže za sebe, detalji koji su postojali desetljećima, ali nikada do tada nisu bili obojeni komunističkim pogledom na svijet. U takav su ambijent dolazili nakon rata jugoslavenski partijski i državni dužnosnici i trudili se uspostaviti povjerenje između Slovaka i novih vlasti, uvjeriti manjince da su Tito i Partija i njihovi, unijeti u unutrašnji život slovačke manjine svoje ideje, uvjeriti Slovake da su oni samo formalno manjina, a da zapravo imaju sva prava kao jugoslavenski narodi. Osim predstavnika jugoslavenske vlade, Partije i vojske, Slovacima i Česima obraćali su se i ugledniji pripadnici manjine koji su bili na liniji službene jugoslavenske politike, poput Andreja Kardelisa, Slovaka, člana AVNOJ-a.¹⁵ Početkom rujna 1946. održane su i češke žetvene svečanosti u Daruvaru. Uz pet tisuća ljudi manifestacijama su prisustvovali i na njima govorili ugledniji jugoslavenski dužnosnici (potpredsjednik Vlade Hrvatske Rade Pribičević, ministar poljoprivrede i šumarstva Stjepan Prvčić i predsjednik Kontrolne komisije za Hrvatsku Pavle Gregorić) i predstavnici čehoslovačkog veleposlanstva, ali i Josip Vojaček-Taras, Čeh i prvoborac iz Slavonije.¹⁶

Međutim, stanje u manjinskim sredinama nije bilo baš onakvo kakvo je vlast željela da bude i nije potpuno odgovaralo javno izricanim stavovima u govorima državnih i partijskih dužnosnika na spomenutim svečanostima. Službena politika jugoslavenske vlade i KPJ-a, koja je polazila od zajedništva s Česima i Slovacima iskovanog tijekom rata na bojnopolju, nije uvijek oslikavala stanje stvari “na terenu”, tj. u sredinama s češkim i slovačkim stanovništvom. Slobodno se može reći da jugoslavenska vlast nakon rata nije imala neko jače političko uporište među slovačkom i češkom manjinom, koje su bile starosjedilačke nacionalne skupine u Jugoslaviji, imale su svoje tradicionalne institucije, svoja manjinska udruženja, svoje matice, časopise, svoj unutrašnji život, jezik, običaje, navike i mentalitet, u što KPJ nije bio prodro u trenutku kada je došao na vlast.¹⁷

¹⁵ I član AVNOJ-a Jovan Popović izvodio je u govoru na svečanostima u Bačkome Petrovcu 1945. prava slovačke manjine iz žrtava danih tijekom rata: “Kako tamo na bojnopolju, tako i danas ovdje treba da izgrađujemo bratstvo i jedinstvo za srećniji život svih slovenskih naroda.” *Borba*, 12. 8. 1948., 3.; *Politika*, 17. 8. 1945., 2.; *Borba*, 19. 8. 1945., 3. Jugoslavenska vlada bila je zastupljena i na slovačkim svečanostima u Bačkome Petrovcu 1946., koje su trajale od 10. do 12. kolovoza. O sudjelovanju Slovaka u ratu govorio je Andrej Kardelis. Rekao je da je u Jugoslaviji bilo 2 591 Slovaka dobrovoljaca, da ih je 700 poginulo, a 260 su ostali invalidi. Službena Jugoslavija opet nije izostala. Na Skupštini Matice slovačke govorili su Nikola Petrović, ministar vanjske trgovine, i general Kosta Nađ. AJ, fond 315, Komitet za škole i nauku pri Vladi FNRJ, f. 55, j. 136, *Veze sa Čehoslovačkom 1946–1948*; *Politika*, 14. 8. 1946., 4.; *Isto*, 13. 8. 1946., 4.

¹⁶ *Borba*, 5. 9. 1946., 3.

¹⁷ AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, k. 5/1-43, dokument 22, Beleška o Česima i Slovacima u Jugoslaviji.

Osim toga, državna politika, koja se službena izjašnjavala za zajedništvo nove vlasti te Čeha i Slovaka, i politika lokalnih vlasti nisu uvijek bile isto-vjetne. Više izvora potvrđuje da u češkim sredinama u Hrvatskoj nije vladao sklad između manjine i vlasti, tj. da odnos vlasti prema manjini nije bio onakav kakva je bila službena državna politika, kao i da u redovima manjine nije bilo malo onih koje nove vlasti nisu mogle smatrati svojim prijateljima. Već je 12. siječnja 1945., na sastanku CK KP Hrvatske, Dušan Čalić upozorio da “kod Čeha ima oportunizma” i da su “oportunistički elementi” imali većinu u Predsjedništvu kulturnoga društva češke manjine “Beseda”. No priznao je i da se Partija nije pravilno odnosila prema Česima i da “treba naglasiti da je još neriješen odnos Čeha, Srba i Hrvata”. Na sastanku je rečeno i da se “malo pažnje posvetilo Česima” i da je u odnosu prema njima bilo “mnogo nezdravoga”. Hrvatska se Partija žalila na “sektaštvo” na terenu i isticala da prema Česima nije zauzet “pravilan stav”, da su se oni “u početku dobro” borili i da ih “treba uzdići i pomoći i od njih će se napraviti dobra jedinica”. Duško Brkić je za “žalosno” smatrao to što je Josip Vojaček-Taras, prvoborac iz 1941. godine, iskazivao želju da nakon rata ode u Čehoslovačku.¹⁸ Postojanje problema javno je priznato kolovoza 1945. Na spomenutom sletu (mitingu) Čeha i Slovaka u Daruvaru Dušan Čalić otvoreno je priznao da još uvijek ima nepravilnosti prema češkoj manjini i da one moraju biti uklonjene, jer su suprotne politici hrvatske vlade.¹⁹ Da se proklamirana želja KPJ-a da suzbije “nepravilnosti” u odnosu prema manjini nije uvijek ostvarivala u stvarnosti svjedoče i vijesti iz čeških sredina u Hrvatskoj o neželjenim “susretima” mještana s ostacima ustaške vlasti više godina nakon rata.²⁰

Veoma važan oblik nacionalne posebnosti i poticaj očuvanju nacionalnoga identiteta jugoslavenskih Čeha i Slovaka bile su njihove manjinske škole. Poput manjinskih udruženja, i mreža manjinskih škola pratila je teritorijalni raspored češke i slovačke manjine na jugoslavenskome tlu. Uz ove škole i udruženja, a striktno povezano s njima, postojao je niz drugih oblika rada i udruživanja Čeha i Slovaka. Tako je u svim ili gotovo svim mjestima s većinskim češkim i slovačkim stanovništvom postojalo njihovo udruženje, škola, školski odbor, matica školska, udruženje roditelja, manjinski učitelji koji su nerijetko dolazili iz same matice itd. Škola, i uopće školska organizacija, često je bila izravno vezana za rad manjinskih udruženja. Ona su se brinula o osiguravanju pomoći

¹⁸ *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945–1952, Svezak 1, 1945–1948*, prir. Branislava Vojnović, Zagreb 2005., 28., 29., 31.

¹⁹ *Politika*, 9. 8. 1945., 5.

²⁰ Iz Bjelovara su krajem 1948. stizale vijesti prema kojima se većina Čeha ovoga kraja plašila “raditi i isticati”, jer “po uredima navodno susreću ista lica koja su bila na vodećim mjestima za doba ustaša”. U Daruvaru su učenici u knjižnici otkrili knjige ustaških pisaca, pa se “po gradu razvikalo da je otkriven bunker ustaških knjiga. Nastavnik knjižničar Klubičko koga su učenici upozorili na Budakovu knjigu uzeo ju je, poderao i bacio u peć, a da o tome nije nikoga izvjestio niti izvršio potpuni pregled knjižnice. Kada su došli članovi UDB-e i izvršili pregled, pronašli su veći broj svezaka ustaških pisaca koje su zapečatili i odnijeli k sebi.” HDA, fond 291, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske 1945–1951, kutija 7, Izvještaj o radu “Československa obec” u Bjelovaru...; *Isto*, Izvještaj o pregledu čl. manjinskih škola.

za škole, dovođenju učitelja iz Čehoslovačke, održavala su vezu s maticom i njezinim insitucijama, s veleposlanstvom u Beogradu itd. Tako se u svim ovim otočićima češke i slovačke manjine u Jugoslaviji njezina kolonija držala organizirano, homogeno, zajedno, radeći na očuvanju svoje prisutnosti, desetljetnog trajanja i nacionalnoga identiteta, brinući o očuvanju sjećanja na prošlost, ali i o budućnosti kroz školovanje novih naraštaja. Češke i slovačke škole postojale su u nekim mjestima i prije stvaranja jugoslavenske države, a za njezina trajanja bile su još jedan izraz dobrih odnosa Jugoslavije i Čehoslovačke, uživajući pomoć Čehoslovačke i naklonost Jugoslavije. Čehoslovačka se država i nakon rata nastavila odnositi prema školama svojih sunarodnjaka u Jugoslaviji s najvećom pozornošću. O tome svjedoči i to što su se čehoslovački predstavnici u Jugoslaviji i čehoslovačke državne institucije trudili da marljivo i pedantno skupe i zabilježe sve važne podatke o svakom učeniku u ovim školama – ime, prezime, datum rođenja, ime oca, ime majke, zanimanje roditelja, mjesto boravka, zdravstveno stanje, nacionalnost itd. Na isti su se način prikupljali i najvažniji podaci o samim školama – od stanja zgrade u kojoj se škola nalazila, preko stanja nastavnih sredstava i udžbenika, do odnosa s vlastima.

Jugoslavenska je država nakon rata, u skladu sa stajalištima Partije o nacionalnome pitanju, nastojala pomoći kulturni život i obrazovanje manjina, između ostalog, i potporom manjinskim školama i materijalnim ulaganjima.²¹ Nastava na slovačkome i češkome održavala se u Srbiji i Hrvatskoj, republikama s najvećim brojem Čeha i Slovaka. Teritorijalna nastanjenost ovih naroda odredila je da je čeških škola bilo više u Hrvatskoj, a slovačkih u Srbiji. U školskoj godini 1945./46. na teritoriju Vojvodine postojalo je 37 osnovnih škola sa 167 razreda sa slovačkim jezikom, u kojima je učilo 7 963 učenika i radilo 110 nastavnika Slovaka. Česi su imali četiri škole s pet razreda. U njima je pet nastavnika Čeha učilo 231 đaka. U tri gimnazije sa slovačkim jezikom u 17 razreda učilo je 704 djece i radilo 24 nastavnika Slovaka. U Hrvatskoj je prethodne 1944./45. godine radilo 14 osnovnih škola s češkim nastavnim jezikom u kojima je bilo 18 razreda. U njima je učilo 324 učenika i radilo 10 učitelja Čeha.²² Nekoliko godina poslije u Hrvatskoj se nastava na češkome jeziku održavala u 22 škole s 25 razreda, u kojima je učilo 1 029 djece. Najviše škola bilo je u kotaru Daruvar (16), dok su u kotaru Bjelovar bile četiri, a na području kotara Brod dvije škole.²³

Zajednički problem u radu čeških i slovačkih škola predstavljao je nedostatak nastavnih knjiga i nastavnoga osoblja. Broj čitanki, gramatika, računaljki, udžbenika i ostalih pomagala nije bio ni izdaleka dovoljan. Čeških se udžbenika nakon rata tiskalo veoma malo, zbog male naklade troškovi se bili

²¹ Već 9. kolovoza 1945. Privremeni prosvetni savet Ministarstva prosvete DFJ predvidio je da se za manjine otvaraju manjinske škole ako u mjestima nema drugih, a postoji barem 20 učenika. U slučaju postojanja drugih škola, otvarali bi se manjinski razredi pri ovim školama. Lj. DIMIĆ, *Agitprop kultura...*, 121.

²² AJ, fond 313, Ministarstvo prosvete Vlade FNRJ, fascikla 4, jedinica 14, Manjinske i iseljeničke škole.

²³ HDA, fond 291, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske 1945–1951, kutija 7.

veoma visoki, te je za njihovo financiranje bila potrebna velika naknada koje često nije bilo, pa se nisu ni tiskali. Tako su se objavljivali samo udžbenici za potrebe čeških škola u prva četiri razreda. Osim njih koristili su se udžbenici na srpskom i hrvatskom, budući da su češka djeca poznavala srpski i hrvatski. To je bio i razlog zašto se jugoslavenski udžbenici nisu morali prevoditi na češki. Čak i oni udžbenici koji su tiskani, uglavnom su tiskani za razdoblje od tri do pet godina, pa su zaostajali za nastavnim planovima. Nakon rata morala se koristiti čak i literatura iz doba Kraljevine koja je preživjela rat.²⁴ U nekim češkim školama u kotarima Novska i Daruvar nastavnici su s djecom i obrtnicima izrađivali učila kojih je nedostajalo.²⁵

Sljedeći veliki problem karakterističan i za češke i za slovačke škole bio je osiguravanje dovoljnog broja stručnih nastavnika. Zato se u izvorima govori da su se nastavnici morali pridobivati "ubeđivanjem i agitacijom", jer su znali da im rad u ovim školama zbog dvojezičnosti donosi više posla, a osim toga slijedile su im obveze na kulturno-prosvjetnom i političkom radu. Iako su početkom 1946. u češkim školama u Hrvatskoj uglavnom radili diplomirani učitelji, bilo je i nekoliko "kursista", tj. ljudi koji su završili tromjesečni tečaj. Među njima je bio i jedan bivši stolar.²⁶ Da bi se ublažio nedostatak nastavnoga osoblja, pribjegavalo se dovođenju nastavnika iz Čehoslovačke. Međutim, iz dostupnih se izvora vidi da je razlika u osiguravanju nastavnika iz Čehoslovačke za školovanje češke i slovačke manjine bila u tome što je dolazak nastavnika ili učitelja Slovaka bilo teže osigurati nego dolazak Čeha. Da je u Slovačkoj bilo teško naći nastavnike za slanje u Jugoslaviju svjedoči i pismo slovačkoga Povjereništva školstva i prosvjete iz Bratislave, upućeno 24. travnja 1947. čehoslovačkom veleposlanstvu u Beogradu, u kojem je stajalo da se na dva raspisana natječaja za slanje slovačkih učitelja u Jugoslaviju nije nitko prijavio.²⁷ S druge strane, Jugoslavija je nakon rata u nekoliko navrata odobrila dolazak učitelja iz Čehoslovačke za češke škole, ali se nije složila sa zahtjevom Čehoslovačke iznesenim 15. studenoga 1946. da čehoslovačko Ministarstvo škola preuzme "potpuni ili delimični personalni izdatak za izvesne češke škole u Jugoslaviji". Čehoslovačkoj je bilo najviše stalo do škola u kotaru Daruvar. Čehoslovačka je za sebe tražila pravo da, uz suglasnost jugoslavenskih vlasti, postavlja učitelje, da ispituje njihovu kvalifikaciju i mijenja nekvalificirane učitelje kvalificirani-

²⁴ AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 23, Izveštaj o životu i radu češke i slovačke nacionalne manjine...; *Isto*, dokument 29, Izveštaj o saradnji Čehoslovačkog saveza za NR Hrvatsku u Daruvaru sa Čehoslovačkom i Ambasadom ČSR; *Isto*, k. 8/1-41, dokument 16, Izveštaj o izdavačkoj delatnosti i štampi za nacionalne manjine na području SR Hrvatske; Lj. DIMIĆ, *Agitprop kultura*, 122.

²⁵ HDA, fond 291, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske 1945–1951, k. 7, Izveštaj o opskrbi učitelja.

²⁶ AMZV, TO-o, 1945–1959, Jugoslávie, karton 10, č. 2103/46; Věc: Česká školství v Jugoslavii.

²⁷ AMZV, TO-o, 1945–1959, Jugoslávie, karton 10, č. 54/46-prez.č., Vec: Vysielanie slovenských učitelov a profesorov na slov. ľudové a stredné školy do Juhoslávie - predbežné informácie žiadna; *Isto*, č. 180.555/47-h/VI-4, Věc: Juhoslávia, stav slovenského školstva, zákaz preberav učiteľev.

ma koje bi slala iz Čehoslovačke. Čehoslovačko Ministarstvo škola imalo bi po ovome prijedlogu "pravo pedagoškog nadzora" nad ovim školama. Za jugoslavenske prosvjetne institucije i samu diplomaciju prijedlog je bio neprihvatljiv jer je značio izdvajanje čeških manjinskih škola iz jugoslavenskoga prosvjetnog sustava. Ipak, Jugoslavija je izlazila u susret pojedinačnim molbama, pa se uoči početka školske godine 1947./1948. govorilo o sedam učitelja iz Čehoslovačke koji su te godine trebali učiti češku djecu u školama u Daruvaru, Končanici, Ivanovu selu, Brestovcu, Donjim Sređanima, Bjelovaru i Jazveniku.²⁸

Osim nedostatka nastavnih knjiga, učila i samih nastavnika, izvještaji iz čeških škola na teritoriju Hrvatske govore i o problemima sa smještajem nastavnika, njihovom opskrbom, nedovoljnim obrazovanjem itd. Ipak, usprkos svim problemima, podaci za više čeških škola govore da su đaci pohađali nastavu u punom broju.²⁹

Poput školstva, nacionalnih svečanosti i udruženja, nakon rata je obnovljena i izdavačka djelatnost na slovačkom i češkom jeziku, prije svega tisak. Savez Čeha izdavao je dva lista – *Jednota (Jedinstvo)* i *Dětský koutek (Dječji kutić)*. *Dětský koutek* dijelio se uglavnom preko škola i služio je i kao neka vrsta zamjene za školske knjige s kojima se uvijek oskudijevalo, dok je *Jednota* uglavnom bila usmjerena na informiranje manjine o događajima u zemlji i svijetu i životu manjine, a jedno se vrijeme kao poseban prilog objavljivao roman u nastavcima.³⁰ Nakon rata počeli su izlaziti sljedeći listovi i časopisi na slovačkome jeziku: političko-informativni list *Hlas ľudu (Glas naroda)*, dječji list *Naši pioniri*, časopis za literaturu i kulturu *Novi život* i mjesečni ilustrirani list *Roshljadi*. List *Hlas ľudu* bio je list SSRN Vojvodine. Prvi se broj pojavio odmah po oslobođenju Bačkoga Petrovca, 19. listopada 1944., na dvije stranice u nakladi od 2 000 primjeraka. Idućih je godina izlazio dva puta tjedno u nakladi od oko 3 500 do 6 500 primjeraka, a najviše se prodavao u Bačkome Petrovcu. Najveći prostor u listu posvećivao se unutrašnjim političkim problemima, i to

²⁸ Tako su dane dozvole za dolazak učitelja za škole u Zagrebu i Velikom Središtu, a u veljači 1947. Komitet za škole i nauku odobrio je molbu čehoslovačkog veleposlanstva da iz Čehoslovačke dođe učitelj koji bi u školi u Daruvaru predavao u češkom razredu hrvatske škole. Tog je učitelja trebalo plaćati čehoslovačko Ministarstvo škola i prosvjete. Bilo je slučajeva da su učitelje iz Čehoslovačke tražile same češke kulturne institucije u hrvatskim mjestima. Tada se događalo da u češku školu u Hrvatskoj dođe učitelj iz Čehoslovačke, a da jugoslavenske vlasti nisu posjedovale nikakve podatke o njemu (na primjer slučaj učitelja Jozefa Kotta, koji je na poziv "Čehoslovačke besede" iz Međuriča došao u češku osnovnu školu u Međuriču, okrug Daruvar. AJ, fond 315, Komitet za škole i nauku pri Vladi FNRJ, f. 51, j. 121, Čehoslovački državljani na studijama u FNRJ 1946–1948, broj 5347 i 7402; *Isto*, f. 3, j. 11, Inostrane manjinske škole u FNRJ, Pov. br. 172; *Isto*, f. 27, j. 65, Inostrane manjinske škole u FNRJ, broj 2856, 3442, 4162, 7291, 3944, 6867; Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije, Beograd (dalje: DAMSP), PA, 1947, ČSR, fascikla 24, dosije 15, signatura 11577, 12253.

²⁹ HDA, fond 291, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske 1945–1951, k. 7.

³⁰ HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, Savez Čeha i Slovaka, 1954–1987, 1954., VI, 7; AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 23, Izveštaj o životu i radu...; *Isto*, k. 8/1-41, dokument 16, Izveštaj o izdavačkoj delatnosti...; Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945–1952*, Zagreb 2002., 106.; J. MATUŠEK, "Daruvar – sjedište Čeha u SRH", 78.

uglavnom samo u selima sa slovačkim stanovništvom. List je dosta pozornosti posvećivao poljoprivredi, pisao o životu Narodnog fronta u slovačkim selima, kulturnom životu Slovaka, vanjskoj politici, prenosio cijele Titove govore, članke jugoslavenskih dužnosnika itd.³¹ Dječji časopis *Naši pioniri* izlazio je pod tim imenom od 1947., a do tada se zvao *Naše sunašce*. Imao je 16 stranica, nakon rata je dostizao nakladu i do 6 000 primjeraka, poslije nešto manje. *Novi život* nosio je taj naziv od 1949., a do tada je bio *Naš život*. Izlazio je kvartalno, ali se zbog nedostatka rukopisa ponekad pojavljivao sa zakašnjenjem kao dvo-broj. Naklada mu je bila oko 750 primjeraka.³²

Jedno od najvažnijih pitanja u životu jugoslavenskih Čeha i Slovaka nakon Drugoga svjetskog rata bilo je pitanje njihova iseljavanja u Čehoslovačku, tim prije što su na tome radili neki ugledniji pripadnici manjine i što je to bila službena politika njihove matične države. Želja i otvorena politika čehoslovačke vlade da od Čehoslovačke stvori nacionalnu državu Čeha i Slovaka podrazumijevala je iseljavanje Nijemaca i Mađara iz Čehoslovačke i useljavanje Čeha i Slovaka iz inozemstva, pa i iz Jugoslavije. Godine 1945. izvan Čehoslovačke je živjelo oko dva milijuna Čeha (najviše u SAD-u – njih oko milijun, a potom u Austriji, Rumunjskoj, Mađarskoj i Jugoslaviji). Košička je vlada odmah po svom formiranju počela raditi na povratku sunarodnjaka u zemlju. Ona je 31. srpnja 1945. odlučila pozvati Čeha i Slovake da se vrate u zemlju i naredila ministrima da, svaki u svom resoru, stvore pretpostavke za to. Realizacija reemigracije povjerena je Ministarstvu rada i socijalne zaštite. O velikom interesu Čehoslovačke da vrati svoje sunarodnjake govori i to što je nakon rata sklopila s drugim državama pet ugovora o iseljavanju i jedan ugovor o razmjeni stanovništva.³³ Nema pouzdanih podataka o tome koliko je među Česima i Slovcima u Jugoslaviji bilo jugoslavenskih, a koliko čehoslovačkih državljana. Ovo pitanje dobiva na značaju ako se zna da su Čehoslovačka i Jugoslavija sve do 1948. pregovarale o sklapanju ugovora o iseljavanju Čeha i Slovaka, pa je do tada bilo lakše organizirati iseljavanje onih pripadnika manjine koji su bili čehoslovački državljanima jer nije bilo potrebno tražiti otpust iz jugoslavenskoga državljanstva. Iz jednog dokumenta Ministarstva unutrašnjih poslova od 3. srpnja 1946. vidi se državljanstvo Čeha i Slovaka s teritorija Hrvatske. U Hrvatskoj je bilo 35 635 Čeha i Slovaka, od toga čehoslovačkih državljana nešto preko 9 000, jugoslavenskih preko 17 000, a kod 9 000 državljanstvo "nije regulisano".³⁴ Ovaj dokument Ministarstva unutrašnjih poslova navodi i podatak o tome koliko se Čeha i Slovaka željelo iseliti iz Jugoslavije, ali su podaci

³¹ AV, fond 336, SSRN, signatura 816.

³² AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 8/1-41, dokument 10, Izdavačka delatnost...

³³ J. VACULÍK, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, 9., 14., 18., 19.

³⁴ U BiH je bilo 1 603 Čeha i Slovaka, od čega čehoslovačkih državljana 328, a jugoslavenskih 1 275. U Makedoniji je od 69 Čeha i Slovaka, čehoslovačkih državljana 31, a jugoslavenskih 38. Od 843 Čeha i Slovaka u Sloveniji, njih 573 bili su čehoslovački državljanima, a 270 jugoslavenski. DAMSP, PA, 1946, ČSR, fascikla 17, dosije 27, signatura Pov. 7804. Prema podacima J. Vaculika, 1930. je od 36 445 Čeha u Hrvatskoj čehoslovačko državljanstvo imalo njih 13 800, dakle oko 38%. J. VACULÍK, "Balkánští Češi v 19. a 20. století", 458.

nepotpuni jer se ne odnose na sve Čehe i Slovake, nego na njih 73 119. Prema tim podacima, od 73 119 Čeha i Slovaka za iseljavanje se prijavilo njih 21 124 ili oko 29%. Iz Hrvatske se željelo iseliti njih 16 730, iz Srbije 4 292, iz BiH 75 i iz Makedonije 27. Međutim, podaci za Srbiju veoma su teško upotrebljivi jer je u dokumentu za ovu republiku naveden broj od samo 35 812 Čeha i Slovaka, što je dva puta manje nego što ih je doista bilo.³⁵

Jugoslavija i Čehoslovačka sporazumjele su se da se dopusti iseljavanje slovačke i češke manjine još krajem 1945. godine. Čehoslovački veleposlanik Korbel prenio je 26. listopada 1945. Vladimiru Velebitu, pomoćniku ministra vanjskih poslova, molbu da se iz jugoslavenskoga državljanstva otpuste državljani češke i slovačke narodnosti koji se žele vratiti u domovinu i da im se da suglasnost za preseljenje.³⁶ U ime jugoslavenske vlade Velebit je odgovorio 12. studenoga 1945. Jugoslavija je odlučila izaći u susret čehoslovačkom zahtjevu, ali uz dvije napomene vezane za imovinu emigranata. Prvo, željela je da sva nepokretna imovina iseljenih prijeđe u ruke države bez naknade. Drugo, Jugoslavija je tražila da se o pokretnoj imovini postigne poseban međudržavni sporazum.³⁷ Upravo će pitanje imovine u idućim godinama biti ključno sporno pitanje u pregovorima dviju država oko sklapanja sporazuma o iseljavanju Čeha i Slovaka. Jugoslavenska je vlada odlučno odbijala iseljenicima dati bilo kakvu naknadu za njihovu nepokretnu imovinu koja je trebala pripasti državi. Što se tiče pokretne imovine, Jugoslavija je bila spremna pristati da iseljenici ponesu samo dio pokretnina, a posebno je bila zainteresirana da iseljenici ne povedu sa sobom krupnu stoku, tj. konje i goveda, kao i poljoprivredne strojeve i alat.³⁸ To je bio razlog zbog kojeg je Protokol o iseljavanju potpisan tek 13. studenoga 1948.³⁹ Njime se Jugoslavija obvezala da će omogućiti iseljavanje svim osobama češkoga i slovačkoga podrijetla koje su do 6. svibnja 1947. podnijele molbu u skladu s člankom 19. Zakona o državljanstvu FNRJ od 23. kolovoza 1945. Dana je mogućnost da se ise i osobe koje do tada nisu podnijele molbu, pod uvjetom da nisu imale imovinu.⁴⁰

³⁵ DAMSP, PA, 1946, ČSR, fascikla 17, dosije 27, signatura Pov. 7804.

³⁶ DAMSP, PA, 1945, ČSR, fascikla 6, dosije 20, signatura Pov. 6042.

³⁷ DAMSP, PA, 1945, ČSR, fascikla 6, dosije 20, signatura Pov. 6042.

³⁸ Konkretno, Jugoslavija nije željela da iseljenici izvezu sa sobom strojeve i oruđa, mušku priplodnu stoku, konje, magarce, mazge, svinje u tovu, sjemenski materijal koji država hoće otkupiti i proizvode industrijskih kultura. DAMSP, PA, 1946, ČSR, fascikla 17, dosije 26, signatura Pov. 7270.

³⁹ AMZV, TO-t, 1945–1955, Jugoslávie, karton 9, číslo: 141.667/53-ZEO-2, Dne 23. X. 1953.

⁴⁰ Sporazum je predviđao da će iseljenici nepokretnu imovinu (imanja, šume, livade) ostaviti u Jugoslaviji za simboličnu nadoknadu (10 dinara po hektaru i 2 000 dinara za kuću). Novac od prodaje pokretne imovine i novac koji dobiju kao odštetu za nepokretnu imovinu reemigranti su polagali na Reemigrantski račun kod Narodne banke. Pokretnine su mogli ponijeti sa sobom. Jedino ograničenje postojalo je u pogledu izvoza namirnica, pa je bilo točno navedeno koliko se namirnica može izvesti po jednoj glavi. AMZV, TO-t, 1945–1955, Jugoslávie, karton 6, Spisový obal 6, č. 3246/RP/50; *Isto*, karton 3, Spisový obal, č. j. 201/6.551/55-taj; DAMSP, PA, 1947, ČSR, fascikla 24, dosije 7, signatura 428322; 429061; *Isto*, 1950, ČSR, fascikla 18, dosije 1, signatura 41368; *Isto*, 1950, ČSR, fascikla 18, dosije 3, signatura 415144; J. VACULÍK, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, 117.

Osim čehoslovačke države, na iseljavanju Čeha i Slovaka aktivno su radili i neki pripadnici manjine, prije svih Pavel Vrbovski, koji je nakon rata bio predsjednik Matice slovačke i poslanik u Pokrajinskoj skupštini Vojvodine, Republičkoj skupštini Srbije i Saveznoj skupštini od kraja 1945. godine. On je 1947. vjerojatno bio autor jednog memoranduma u kojem je Jugoslavija bila okrivljena za teškoće prilikom reemigracije.⁴¹ Prema jugoslavenskim podacima, pojava memoranduma je "uzvitala prašinu u slovačkim masama". Uslijedila je borba u samoj Matici oko teksta memoranduma. Na jednoj je strani bio predsjednik Matice Vrbovski, a na drugoj potpredsjednik Andrej Kardelis. Vrbovski je zastupao tekst memoranduma, a Kardelisa je jugoslavenska vlast uspjela pridobiti za sebe. Naposljedku je Matica slovačka usvojila tekst memoranduma koji je bio povoljan za Jugoslaviju. Vrbovski je nakon toga 1947. emigrirao u Čehoslovačku, gdje mu se sljedeće godine pridružio i Kardelis.⁴²

Kako dvije države dugo nisu mogle postići dogovor o načinu na koji će se iseljavanje provoditi, u praksi je još od 1945./46. započelo individualno iseljavanje, tj. od slučaja do slučaja, u manjim skupinama. To je značilo da su pojedini Česi i Slovaci prodavali svoja imanja, a onda je čehoslovačko veleposlanstvo vršilo pritisak da se njihovim molbama izađe u susret i omogućiti odlazak u Čehoslovačku jer su zapali u težak materijalni položaj pošto su ostali bez imanja. Jugoslavija je uglavnom pozitivno odgovarala na ove zahtjeve. Tako je iseljavanje Čeha i Slovaka započelo u ljeto 1945. godine. U Čehoslovačku je najprije otputovala skupina Čeha, jugoslavenskih partizana iz brigade "Jan Žižka", a u siječnju 1946. pridružili su im se i članovi njihovih obitelji koji su iz Velikih Zdenaca preko Zagreba, Maribora i Beča stigli do matice. Iseljavanje se nastavilo i tijekom ljeta 1946. godine. Iz slavonske Končanice krenuo je 1. srpnja 1946. transport Čeha iz Hrvatske, koji je preko Daruvara, Subotice i Budimpešte stigao do Čehoslovačke. Uglavnom se radilo o rodbini Čeha-jugoslavenskih partizana koji su se prije iselili.⁴³ Iseljavanje je nastavljeno i idućih godina, otprilike sve do kraja 1949., do kada je ovaj proces trajao. Čehoslovački podaci govore da se iz Jugoslavije ukupno iselilo oko 5 200 Čeha i Slovaka.⁴⁴ O strukturi iseljenika možemo saznati nešto više iz podataka za 1947. godinu. Tada se iz Jugoslavije iselilo 1 628 ljudi. Čeha je bilo 1 439, a Slovaka 189. Obrtnika je bilo 233, zemljoradnika 232, industrijskih radnika 48, službenika 32, a studenata 29. Članova njihovih obitelji bilo je 602, a djece 423.⁴⁵

⁴¹ DAMSP, PA, 1947, ČSR, fascikla 24, dosije 15, signatura 410665; Národní archiv, Praha (dalje: NA), fond 100/3, AÚV KSČ, MO, sv. 80., a. j. 304, Memorandum Matice slovenskej vo Federatívnej ľudovej republike Juhoslávii.

⁴² NA, fond 100/3, AÚV KSČ, MO, sv. 80., a. j. 304, Vysvetlenie.

⁴³ J. VACULÍK, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, 106., 107., 109.

⁴⁴ Prema jednom podatku, od 28. travnja 1946. do 24. studenoga 1949. iz Jugoslavije je reemigriralo 5 234 Čeha i Slovaka, uglavnom čehoslovačkih državljana. Radilo se o oko tisuću i pol obitelji. AMZV, TO-t, 1945-1955, Jugoslávie, karton 3, Spisový obal, č. j. 201/6.551/55-taj. S druge strane J. Vaculik navodi da je na dan 15. ožujka 1950. u Čehoslovačkoj živjelo 5 197 reemigranata iz Jugoslavije.

⁴⁵ J. VACULÍK, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, 116.

***

Položaj jugoslavenskih Čeha i Slovaka promijenio se nakon sukoba Jugoslavije i IB-a 1948. godine. Od tada su jugoslavensko-čehoslovački odnosi bili sve lošiji, da bi u listopadu 1949., zajedno s ostalim informbiroovskim zemljama, Čehoslovačka otkazala ugovore potpisane s Jugoslavijom, nakon čega je obustavljena svaka suradnja, a godine dobrih odnosa zamijenile su godine neprijateljstva. Dvije su države uzajamno protjerivale predstavnike druge države, razmjenjivale optužbe i protestne note, a međudržavni odnosi spustili su se na razinu otpravnika poslova. Od kulture preko ekonomije do politike, nove su se okolnosti negativno odrazile na sve segmente suradnje, pa i na položaj Čeha i Slovaka u Jugoslaviji. Oni, doduše, nisu bili izloženi izravnim progonima jugoslavenskih vlasti, ali su bili u obvezi da se svrstaju na jugoslavensku stranu u sukobu Jugoslavije i IB-a. Prvi put od stvaranja jugoslavenske države, jugoslavenski Česi i Slovaci bili su svjedoci sukoba svoje "prve" i "druge" domovine.

U uvjetima svog nevelikog utjecaja među Slovcima i Česima, pred novim komunističkim vlastima u Jugoslaviji i Partijom stajao je zadatak uspostavljanja kontrole nad političkim stavovima i uopće životom Čeha i Slovaka, kao i drugih manjina, posebno nakon Rezolucije IB-a. Zato je agitacija protiv IB-a među manjinskim stanovništvom postala prvorazredni zadatak lokalnih partijskih organizacija u manjinskim ili mješovitim sredinama. Drugi se zadatak ticao borbe protiv domaćih "neprijatelja", tj. "reakcije", kako bi se mogle provesti u život sve mjere novih vlasti koje su mijenjale društveni i ekonomski sustav. To znači da su Slovaci i Česi bili izloženi velikom pritisku da se izjasne protiv IB-a, da su kažnjavani (uhičivani) ako su se izjasnili za IB, da su među njima traženi "kulaci", da se od njih očekivalo da uđu u seljačke radne zadruge u vrijeme kolektivizacije na selu, da su lokalne partijske organizacije po mjestima naseljenim manjincima morale rješavati "pitanje popova" ne bi li što više ograničile utjecaj Crkve itd.⁴⁶ Ove je zadatke trebalo provesti u jednoj tradicionalnoj, zatvorenoj sredini, kakve su bile manjinske zajednice, izboriti se s nepoželjnim utjecajima iz ibeovskih zemalja, Crkve, sa Zapada, ali i nadvladati dezinformacije i laži koje su kružile vojvođanskim i hrvatskim mjestima u kojima su seoska "došaptavanja" nerijetko bila jača od državne propagande i agitacijskog rada lokalnih komunista. Strah od rata posebno se pojačao nakon početka Korejskoga rata, kada su se pojavile i brojne "glasine" i tumačenja događaja u svijetu, koji su bili nenaklonjeni jugoslavenskim vlastima.⁴⁷

⁴⁶ AV, fond 334, PK SKV, Novi Sad, 1920–1990, signatura 1197, 1199, 1200, 1225, 1423.

⁴⁷ Tako je KPJ sa zabrinutošću ustanovio da je nakon izbivanja Korejskoga rata "neprijatelj" u Novome Selu proširio vijest da se rat već vodi na teritoriju Jugoslavije i da je Jugoslavija poslala vojsku u Južnu Koreju, pa zaplašeni mještani nekoliko dana nisu izlazili iz kuća. AV, fond 334, PK SKV, Novi Sad, 1920–1990, signatura 1225. I u hrvatskim mjestima u kojima su živjeli Česi zabrinutost vlasti izazivale su 1951. "parole" po kojima je Tito dobio naredbu od SAD-a da mora pustiti američke trupe u Jugoslaviju kako bi koristile jugoslavenski teritorij "u vezi odbrane od ruskog imeprijalizma" i da su Amerikanci zauzvrat tražili da se smanje obveze seljacima. HDA, fond 1220, CK SKH, Agitprop, 1945–1954, kutija 3.

Premda u slovačkoj i češkoj manjini nije bilo nekih masovnijih očitovanja u korist IB-a, pristaša IB-a ipak je bilo. Za nešto više od godinu dana od objavljivanja Rezolucije, u Kovačici u Srbiji za IB se izjasnilo 12 mještana, od čega su petorica bila Slovaci, četvorica Srbi, a trojica Mađari. Slovaci pristalice IB-a optuživani su za veze s veleposlanstvom Čehoslovačke u Beogradu, "parole" o dolasku "Rusa" i o tome da će Jugoslavija ratovati na strani SAD-a protiv "Rusa".⁴⁸ Jugoslavenski odgovor bila su uhićenja i slanje na "društveno-korisni rad". Prema jednom podatku za cijelu zemlju, 76 Slovaka, članova KPJ-a, izjasnilo se za IB. Od njih je 25 bilo na "društveno-korisnom radu" ("DKR"). Jugoslavija je osuđene Slovake optuživala za suradnju s čehoslovačkim veleposlanstvom, raspačavanje ibeovskog materijala, stvaranje skupine koja bi radila u korist IB-a, prikupljanje podataka o ekonomskim i političkim prilikama u Jugoslaviji, održavanje tajnih sastanaka na kojima su čitali materijal IB-a, slušali radijske vijesti iz IB-zemalja itd.⁴⁹ Prema drugom podatku, 1949. godine "po liniji Državne bezbednosti" uhićeno je na teritoriju Vojvodine 78 pripadnika slovačke manjine, a 1950. njih 58. "Linija Državne bezbednosti" najvjerojatnije je ukazivala na kažnjavanje pristaša IB-a.⁵⁰ Jedan od poznatijih Slovaka koji se našao na meti jugoslavenskih vlasti bio je bivši urednik manjinskoga lista *Hlas ludu* Tomas Martin, koji je uhićen jer je podržao Rezoluciju IB-a i kritizirao jugoslavenski vrh.⁵¹

Na djelovanje propagande u korist IB-a Jugoslavija je, osim uhićenjima, odgovorila agitacijom među manjinskim stanovništvom, čiji je osnovni cilj bio srozavanje ugleda matične države u očima pripadnika manjine. Od komunista u Kovačici zahtijevao se "sistematski organizovan stalan ideološko-politički rad na razobličavanju kontrarevolucionarne uloge" tadašnje čehoslovačke vlade. Manjinci su pridobivani za Jugoslaviju i tvrdnjom da su njihovi sunarodnjaci u Čehoslovačkoj bili u "nezavidnom položaju". Partijskoj organizaciji u kotaru Kovačica, u kojem je polovica stanovništva bila manjinska i u kojem je živjelo oko 12 000 Slovaka i 5 000 Rumunja, trebalo je godinu i pol dana od Rezolucije IB-a da bi se mogla pohvaliti da je kod Slovaka i Rumunja napokon "iščezlo uverenje o oslobodilačkoj misiji današnje Rumunije i Čehoslovačke".⁵²

Osim izjašnjavanja za IB među pripadnicima manjine, Jugoslavija je bila najosjetljivija na pojavu rada manjinaca protiv procesa kolektivizacije jugo-

⁴⁸ AV, fond 334, PK SKV, Novi Sad, 1920–1990, signatura 1423.

⁴⁹ AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 20, Slovačka nacionalna manjina...

⁵⁰ AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 20, Slovačka nacionalna manjina u Jugoslaviji.

⁵¹ Prema policijskim podacima on je govorio "da stanje u Jugoslaviji nije dobro, jer naši rukovodioci teraju radnike da rade teške poslove, a da im ništa ne daju, da nemaju šta da jedu, zatim kako naši rukovodioci ne obavještavaju narod o stvarnom stanju u zemlji itd.". Jugoslavenska ga je policija dalje optuživala da je "na jednom partijskom sastanku javno napao naše rukovodstvo da se u partiji sprovodi diktatura i da se prema radnicima nema pravilan stav. Jednom prilikom govorio je svojim prijateljima da je podneo molbu za odlazak u ČSR i da će iz ČSR klevetati našu zemlju". DAMSP, PA, 1949, ČSR, fascikla 24, dosije 12, signatura 420293.

⁵² AV, fond 334, PK SKV, Novi Sad, 1920–1990, signatura 1200.

slavenskoga sela, koji je bio veoma izražen nakon sukoba s IB-om. Otuda su pojava "kulaka" i svaki oblik agitacije protiv ulaska seljaka u seljačke radne zadruge smatrani izrazito neprijateljskom djelatnošću.⁵³

Promijenjene okolnosti osjetile su se i u radu manjinskih udruženja, tj. njihovu statusu. Tijekom druge polovice 1948. Jugoslavija je provodila politiku transformacije ovih udruženja iz samostalnih manjinskih u dijelove državnoga sustava.

Na izvanrednoj skupštini Matice slovačke 4. srpnja 1948. donesena je odluka o ulasku Matice u Savez kulturno-prosvjetnih društava Vojvodine. Njezini mjesni odbori, kojih je bilo 32, pretvoreni su u slovačka kulturna društva učlanjena u mjesne, odnosno kotarske saveze kulturno-prosvjetnih društava. Na ovoj je skupštini odlučeno i da kulturnim i prosvjetnim životom Slovaka u Vojvodini treba upravljati Savez kulturno-prosvjetnih društava u Vojvodini, i to preko Slovačke sekcije koja je stvorena pri Savezu, a čije je sjedište bilo u Bačkome Petrovcu. Ova se odluka formalno opravdavala tvrdnjom da Matica nije mogla pružiti pomoć mjesnim odborima na "srazmerno velikoj teritoriji". Međutim, za čehoslovačku državu nije bilo dvojbe da se radilo o nasilnoj likvidaciji samostalnosti slovačkoga udruženja.⁵⁴ I "Savez Čeha u Jugoslaviji", sa sjedištem u Daruvaru, doživio je transformaciju 1948. godine. On je postojao do 20. listopada 1948., kada je raspušten rješenjem Ministarstva unutrašnjih poslova Hrvatske, a onda preimenovan u Čehoslovački savez.⁵⁵ U svibnju 1949. Jugoslavija je dopustila rad čehoslovačkim udruženjima, ali na drugoj osnovi. Tada su ministarstva unutrašnjih poslova Srbije i Hrvatske odobrila rad Čehoslovačkog saveza za Hrvatsku i Matice slovačke u okviru kulturno-prosvjetnih udruženja Hrvatske i Srbije. Osnivačka skupština Čehoslovačkog saveza održana je u Češkome domu u Daruvaru u svibnju 1949. godine. Uz 97 izaslanika iz 35 čeških i slovačkih organizacija s teritorija Hrvatske, skupštini je prisustvovao i Dušan Čalić u ime Narodnog fronta Hrvatske. Skupština je protekla u duhu svrstavanja na stranu KPJ-a i Josipa Broza u sukobu s Informbiroom, o čemu je svjedočio i referat predsjednika Inicijativnog odbora Saveza Josipa Krživka.⁵⁶

⁵³ Agitprop aparat KP Hrvatske je 1950. i u sredinama u kojima je bilo Čeha uočio pojavu "parola" koje su pripisane "neprijateljskim elementima" da dogodine više neće biti zadruga, "da milicija tjera u SRZ, da se pristupnica u SRZ ne potpiše ni pod koju cijenu i da nikako ne treba pristupiti u SRZ među prvih 10 lica". HDA, fond 1220, CK SKH, Agitprop, 1945-1954, k. 3.

⁵⁴ AJ, fond 50, Predsedništvo Vlade FNRJ, f. 61, j. 127, 1948, Pov. 3442; DAMSP, PA, 1949, ČSR, fascikla 24, dosije 9, signatura 431306; AMZV, TO-t, 1945-1955, Jugoslávie, karton 10, Velvyslanectví Československé Republiky, číslo 522/dův/49.

⁵⁵ AMZV, TO-t, 1945-1955, Jugoslávie, karton 10, Velvyslanectví Československé Republiky, číslo 522/dův/49; DAMSP, PA, 1949, ČSR, fascikla 24, dosije 7, signatura 42215; J. VACULÍK, "Balkánští Češi v 19. a 20. století", 460.

⁵⁶ AMZV, TO-o, 1945-1959, Jugoslávie, karton 17, Velvyslanectví Československé Republiky, Bělehrad, č. j. 692/dův/49; *Borba*, 11. 5. 1949., 2.; *Politika*, 11. 5. 1949., 2.; AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 21, O nacionalnoj manjini Čeha i Slovaka...; J. MATUŠEK, "Daruvar - sjedište Čeha u SRH", 78.

Na isti način kao sa središnjim manjinskim udruženjima, Jugoslavija je postupila i s ostalima. Među njima su bili i "Čehoslovački narodni dom d. d." u Zagrebu i "Čehoslovački dom a. d." u Beogradu, koji su osnovani u drugoj polovici dvadesetih godina XX. stoljeća. Gradski narodni odbor u Zagrebu naredio je 23. listopada 1948. likvidiranje "Čehoslovačkog narodnog doma" na osnovi Naredbe ministra trgovine i opskrbe o likvidaciji privatnih dioničkih društava od 14. kolovoza 1948. Određen je i likvidator sa zadatkom da proda nekretnine društva. Međutim, Čehoslovačka je tvrdila da su ova društva bila dionička (trgovačka) samo po formi, a da je u biti njihov cilj bio kulturni i prosvjetni rad. Za društvo u Zagrebu tvrdilo se da mu je cilj bio prikupljanje sredstava za izgradnju centra koji bi osigurao kulturnu aktivnost manjinskih udruženja u gradu (kazališne predstave, kulturna i prosvjetna predavanja, izložbe, proslave) i istodobno služio kao prostor za čehoslovačku školu. Suočena s jugoslavenskom politikom zatvaranja ova dva udruženja, čehoslovačka je kolonija pribjegli darovanju dionica svom veleposlanstvu u Beogradu. Tako je Čehoslovačka općina u Beogradu na skupštini 13. veljače 1949. prenijela svoje dionice u "Čehoslovačkom domu" na čehoslovačku državu.⁵⁷ No čehoslovačko objašnjenje da su ova udruženja u biti bila kulturna, a samo formalno trgovačka, Jugoslavija nije prihvatila, kao što nije prihvatila ni "darovanje" dionica ovih društava veleposlanstvu Čehoslovačke, jer je pošla od stava da su društva bila jugoslavenske pravne osobe i da prema jugoslavenskim zakonima nisu mogla prenijeti dionice strancima.⁵⁸ Prema izvještaju Ministarstva prosvjete Hrvatske, predsjedniku i tajniku društva "Československá obec" (Čehoslovačka općina) u ljeto 1948. u Bjelovaru "saopšteno je da njihovo društvo ne može postojati". Rješenjem Odsjeka unutrašnjih poslova pri Gradskom izvršnom odboru Bjelovar od 6. rujna 1948. društvo je bilo pozvano da likvidira svoju aktivnost i da se spoji s kulturnim društvom Jugoslavija – Čehoslovačka, tj. da postane njegova podružnica. Slično se dogodilo i s "Českom besedom" u Plavnici (kotar Bjelovar).⁵⁹

Tako je desetljetna tradicija rada slovačkih i čeških manjinskih udruženja na neki način prekinuta. Od 1948. ona su više bila dio jugoslavenske državne politike nego autonomnog života manjina.

Sukob Jugoslavije i IB-a, pa time i Čehoslovačke, ostavio je trag i na procesu iseljavanja Čeha i Slovaka iz Jugoslavije. Ovo se pitanje očitivalo kroz želju jednog broja iseljenih da se vrate u Jugoslaviju i rad drugog dijela iseljenika protiv Jugoslavije i za dalje iseljavanje. Nekoliko uglednijih vođođanskih Slovaka koji su se iselili u Čehoslovačku postali su protivnici jugoslavenske vlade i aktivno su radili protiv nje nakon sukoba s IB-om. Najvažniji među njima

⁵⁷ DAMSP, PA, 1949, ČSR, fascikla 24, dosije 9, signatura 431306, 41421; AJ, fond 50, Predsjedništvo Vlade FNRJ, f. 61, j. 127, 1948, 3325, 1785/pov/48.

⁵⁸ DAMSP, PA, 1949, ČSR, fascikla 24, dosije 9, signatura 42751, 410492.

⁵⁹ AMZV, TO-o, 1945-1959, Jugoslávie, karton 17, Velvyslanectví Československé Republiky, Bělehrad, č. j. 1536/dův/48; DAMSP, PA, 1949, ČSR, fascikla 24, dosije 9, signatura 431306, 429529; AJ, fond 50, Predsjedništvo Vlade FNRJ, f. 61, j. 127, 1948, 3325, 1785/pov/48; HDA, fond 291, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske 1945-1951, k. 7.

bili su Pavel Vrbovski, koji je 1947. prebjegao u Čehoslovačku i postao “ogorčeni neprijatelj” Jugoslavije, posebno nakon Rezolucije IB-a, i Andrej Kardelis, sudionik NOB-a, nosilac Partizanske spomenice 1941. godine i narodni poslanik za kotar Bački Petrovac, koji se u vrijeme Rezolucije IB-a zatekao u Čehoslovačkoj i pridružio informbiroovskoj propagandi protiv Jugoslavije. Za primjerom ove dvojice krenulo je još nekoliko uglednijih jugoslavenskih Slovaka. Oni su 1949. ilegalno prešli u Čehoslovačku. Njihov stav nije bio bez utjecaja na slovačku manjinu u Vojvodini. Za članove Partije iz reda slovačke manjine KPJ je ocjenjivao da su se mnogi “demoralisali, pasivizirali i zbunili u radu” i napustili Partiju. Ovakvi su slučajevi zabilježeni u Aradcu i Kisaču. Sam Kardelis bio je iz Kisača, pa su se tamo duže osjećale posljedice njegova stava. Neki od članova Partije iz tog mjesta isključeni su iz nje “radi pasivnosti i demoralizacije”.⁶⁰ Sukob Jugoslavije i Informbiroa samo je pojačavao značaj ove skupine. Tako je u Čehoslovačkoj formirano Udruženje Slovaka iz Jugoslavije koje je tijekom 1949. održalo više sastanaka i usvojilo više dokumenata usmjerenih protiv jugoslavenskih vlasti. Ova je organizacija u dokumentima upućivanim jugoslavenskoj skupštini i vladi prosvjedovala protiv “kapitalističko-fašističkog režima FNRJ”.⁶¹ Vrbovski je nastavio aktivno agitirati za iseljavanje sunarodnjaka iz Jugoslavije, uvjeravajući slovačke vlasti da će preseljenje Slovaka veoma koristiti razvoju Slovačke, jer su oni “politički napredni, nacionalno svesni i ekonomski razvijeni”,⁶² dok je Kardelis u Bratislavi 20. listopada 1949. sastavio i prijedlog propagandnih mjera protiv “izdajnika jugoslovenskog naroda i međunarodnog proletarijata Titove klike” ili, kako se izrazio na drugom mjestu, “Titove izdajničke klike”, odnosno “krvavih zločinaca naroda Jugoslavije i izdajnika međunarodnog proleterskog internacionalizma”. Osnova njegova prijedloga bilo je oslanjanje na “više od 100.000 Slovaka” koji su živjeli u Jugoslaviji i koje je trebalo iskoristiti u borbi protiv jugoslavenskih vlasti.⁶³ Osim ovoga, Kardelis je objavio više članaka u informbiroovskim listovima protiv Jugoslavije, pišući o “izdajničkoj ulozi rukovodstva KPJ i Tita”, o procesu protiv Hebranga i Žujovića itd.⁶⁴

Zaključak

Premda je u Jugoslaviji tijekom Drugoga svjetskog rata izvršena smjena vlasti, vrijeme od kraja rata do sukoba Jugoslavije i IB-a bilo je za češku i slovačku manjinu više vrijeme kontinuiteta nego diskontinuiteta. U životu češke i slovačke manjine, stoljetno ukorijenjene u jugoslavenskim zemljama, bilo je i

⁶⁰ AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 20, Slovačka nacionalna manjina...

⁶¹ NA, fond 100/3, AÚV KSČ, MO, sv. 80., a. j. 304.

⁶² NA, fond 100/3, AÚV KSČ, MO, sv. 80., a. j. 304, 22303/I-3a-1948.

⁶³ NA, fond 100/3, AÚV KSČ, MO, sv. 80., a. j. 304, Bratislava 20. X 1949, Otázka vedenia propagandy...

⁶⁴ DAMSP, PA, 1955, ČSR, fascikla 11, dosije 47, signatura 416940.

nakon rata mnogo elemenata naslijeđenih iz prijašnjih vremena – obnovili su svoje manjinske organizacije (Savez Čeha, Matica slovačka), nastavili su pohađati manjinske škole, izdavali su tiskovine na svome jeziku, održavali nacionalne svečanosti itd. Ipak, bilo je i novih pojava. Suočili su se s novim vlastima koje su pokušavale prodrijeti u život manjine, iako KPJ nije imao veće uporište u redovima manjine. Nova pojava bila je i politika iseljavanja Čeha i Slovaka iz Jugoslavije, tj. njihovo vraćanje u matičnu državu, što je bio dio državne politike čehoslovačke države koja je, u želji da stvori nacionalnu državu Čeha i Slovaka, radila na iseljavanju Nijemaca i Mađara sa svoga teritorija i useljavanju Čeha i Slovaka iz drugih država. Tako se, prema čehoslovačkim podacima, od 1945. do 1950. iz Jugoslavije iselilo u Čehoslovačku nešto preko 5 000 Čeha i Slovaka. Više promjena u život manjine unio je sukob Jugoslavije i IB-a, pa je dio jugoslavenskih Čeha i Slovaka koji su se iselili u maticu započeo anti-jugoslavensku propagandu, pod utjecajem jugoslavenskih vlasti promijenjen je položaj manjinskih udruženja, koja su postala dio državne politike, a Česi i Slovaci bili su izloženi jugoslavenskoj antiibeovskoj propagandi i kažnjavanju u slučaju da su se izjasnili za IB.

SUMMARY

CZECHS AND SLOVAKS IN CROATIA AND SERBIA 1945-1948/9 – THEIR EXPERIENCE DURING THE FIRST YEARS OF COMMUNIST YUGOSLAVIA

This work devotes attention to the most important aspects of the life of the Czech and Slovak minority in Yugoslavia during the first years after the Second World War (relations with the new government and the Communist Party of Yugoslavia, the renewal of the work of minority associations, education in the Czech and Slovak languages, the presentation of national festivals, migration to Czechoslovakia), as well as the effect of the conflict between Yugoslavia and the Information Bureau of the Cominform in 1948/49 on the life and circumstances of the national minorities.

Key words: Yugoslavia, Czechoslovakia, Czechs, Slovaks, Croatia, Serbia, Vojvodina, education, minority associations, emigration, Information Bureau of the Cominform